

W

**WORKING
PAPERS**

348

El republicanisme català.

De les arrels teòriques a una visió del present

DAMIÀ DEL CLOT I TRIAS

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

**El republicanisme català.
De les arrels teòriques a una visió del present**

DAMIÀ DEL CLOT I TRIAS

UAB

WP núm. 348
Institut de Ciències Polítiques i Socials
Barcelona, 2017

L'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS) és un consorci creat l'any 1988 per la Diputació de Barcelona i la Universitat Autònoma de Barcelona, institució aquesta última a la qual hi és adscrit a efectes acadèmics.

“Working Papers” és una de les col·leccions que edita l'ICPS, amb un informe previ del corresponent comitè de lectura, especialitzada en la publicació –en la llengua original de l'autor– de treballs en elaboració d'investigacions socials, amb l'objectiu de facilitar-ne la discussió científica.

La seva inclusió en aquesta col·lecció no en limita la posterior publicació per l'autor, el qual manté en tot moment la integritat dels seus drets.

Aquest treball no pot ésser reproduït sense el permís de l'autor.

Edició: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS)
Mallorca, 244, pral. 08008 Barcelona (Espanya)
<http://www.icps.cat>

© Damià del Clot i Trias

ISSN: 1133-8962

DL: B-10186-2012

1. LES ARRELS TEÒRIQUES DEL REPUBLICANISME CATALÀ. UNA APROXIMACIÓ A TRAVÉS DE QUATRE REFERENTS

L'Estat espanyol –com explica Santiago Izquierdo– “ha esdevingut històricament una superestructura aliena a la societat i ha fomentat una consciència nacional espanyola retardatària, ineficaç i impotent a les zones més dinàmiques d'aquesta societat al segle XIX i a la primera meitat del segle XX; és a dir: a Catalunya i al País Basc¹”. La resposta, des d'aquestes zones, s'ha agrupat entorn de projectes d'autonomia política i la cristal·lització d'una consciència nacional pròpia. No han faltat pensadors catalans de rellevància significativa dins la teoria política –no només catalana sinó també espanyola– que des del republicanisme han elaborat propostes on la figura de l'Estat ha esdevingut relativament marginal. S'ha emfatitzat més una concepció civil de la política que una concepció estatal de la política. Es prefereix, doncs, la societat i es rebutja l'estructura juridico-administrativa. Aquesta desconfiança que sorgeix al vuit-cents –com apunta Izquierdo– de la mà de pensadors com Thomas Jefferson, Mikhaïl Bakunin, Karl Marx, Herbert Spencer o John Stuart Mill, es manté fins avui (IZQUIERDO, 2010: 14). I avui, tot sigui dit de passada, encara és un dels components bàsics del pensament polític català contemporani.

D'ençà de la Renaixença ha existit a Catalunya un pensament social, polític i cultural amb veu pròpia en el qual el republicanisme, el catalanisme i l'esquerra han esdevingut una sort de bloc granític. Un discurs unitari i plural alhora. En el seu si conviuen, enfrontades i no tant enfrontades, visions polítiques i socials que abracen des de l'anarquisme al marxisme, des de l'independentisme o separatisme al federalisme i l'autonomisme. La riquesa de matisos, la varietat de tendències, les òptiques distintes d'una mateixa realitat política tenen, sobretot però no únicament, una explicació: la pluralitat i diversitat del pensament dels teòrics. Un altra explicació –per si algun lector la reclama– seria l'univers relacional. O sigui: la gestió de les relacions de les esquerres –parlem en general– catalanes amb les espanyoles; aquestes no sempre decidides a respectar el fet diferencial català. I això portaria a una darrera explicació (per si algú encara en reclama més): la manca de llibertats i de períodes democràtics en els quals s'ha hagut d'expressar políticament el catalanisme d'esquerres, que és on s'inscriu el pensament republicà.

Tot i així, no falten períodes de la història contemporània més recent, la que va de la crisi de les estructures de l'Antic Règim a l'inici de la Restauració de 1875, on es fa difícil separar el pensament republicà català de l'espanyol. De fet, és un tot. Un mateix pensament la principal característica del qual –com s'ha apuntat– és la seva diversitat. Dit d'una altra manera: el pensament polític republicà a l'Estat espanyol (en el seu conjunt) presenta una forta heterogeneïtat de corrents que s'exposen, al públic, com a republicans. Tant és així, que resulta extremadament difícil trobar una definició genèrica que, per si mateixa, tingui la capacitat de descriure la naturalesa del pensament i les propostes d'acció política que es troben en el substrat. Demetrio Castro Alfin parla d'aquest republicanisme com a decimonònic, variant del liberalisme radical². La seva aportació es basava en

¹ IZQUIERDO, Santiago (2010). *Panoràmica de l'esquerra nacional, 1868-2006*. Barcelona: Fundació Irla: 14.

² CASTRO, Demetrio (2013). “El pensamiento republicano hasta el Sexenio Democrático”. A MÉNDEZ, Manuel i ROBLES, Antonio. *Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Editorial Trotta: 123.

una defensa de la primacia de la sobirania nacional, la igualtat, la garantia de drets individuals tals com la llibertat de consciència, la inviolabilitat del domicili i el respecte a la propietat privada, i els drets polítics (reunió, associació i expressió). La majoria d'aquests drets havien quedat consagrats a la Constitució de 1812.

L'expressió política del republicanisme –continuem a l'Estat espanyol– durant aquest període va ser reduïda. Només el Partit Progressista defensava tesis que podien inscriure's dins el pensament republicà. Mentre el debat entre una forma de govern monàrquica i una de republicana no era primordial, sí que ho era la naturalesa substantiva del règim: unes institucions democràtiques, una pràctica política que garantís la igualtat i una defensa dels drets dels individus, i una subordinació de la sobirania nacional en un Parlament escollit per sufragi universal n'eren els trets més definidors. De fet, el catàleg de drets era força extens. Es partia de la *Declaració dels drets de l'home i el ciutadà* incorporats a la Constitució francesa de 1791 amb la voluntat de mantenir una esfera pròpia d'actuacions al més allunyades possible de la ingerència del poder polític³.

Val a dir que el republicanisme espanyol anterior a 1875 va rebre moltes influències exteriors, especialment franceses però no només franceses. La tradició històrica del republicanisme europeu va deixar una forta petjada. Des de molt aviat sorgeix un altre concepte que sovint és associat al de república. Tant s'hi associa, que fins i tot arriba a esdevenir un tret molt característic tant del republicanisme espanyol com del català: el federalisme⁴. El federalisme impregna el radi d'acció de qui, sens dubte, és el pensador del republicanisme que ha tingut una influència més important a Catalunya: Francesc Pi i Margall. Com diu Izquierdo, el seu federalisme ho impregna tot, fins al punt que no sembla exagerat situar a Pi i Margall en la genealogia de les esquerres catalanes no només republicanes (IZQUIERDO, 2010: 21). És per aquest motiu que aquesta succinta relació de pensadors, escriptors, teòrics de la política i polítics en exercici comença per ell. Ell és el mestre i el líder intel·lectual. Ell és qui més influencia en un gruix de polítics com Serra i Moret, Gabriel Alomar, Salvador Seguí i Rovira i Virgili, la doctrina dels quals es palpa el batec republicà.

Seguit de Pi i Margall, la relació d'autors continua amb Valentí Almirall. Un Valentí Almirall que, malgrat les diferències amb Pi i Margall, n'esdevé un alumne destacat. No només va arribar a ser un dels grans teòrics del federalisme, també se li reconeix la virtut de ser el forjador del primer catalanisme polític i el primer teoritzador de les aspiracions catalanes de l'autonomia⁵. Seguim amb Rovira i Virgili, que des de ben jove es va formar, intel·lectualment, amb les lectures de Pi i Margall⁶.

³ Ens referim a drets i llibertats com ara el dret a la propietat, de resistència a l'opressió, a la participació en els afers polítics. També a llibertats que poguessin fer operatius els drets: reunió, associació, impremta sense restriccions ni jurisdicció especial. Altres eren: judici per jurat i proporcionalitat impositiva.

⁴ HENNESSY, C. A. M. (1996). *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal. 1868-1874*. Madrid: Aguilar: 6. Vegeu, sobre el federalisme en la història republicana el treball de DUARTE, Àngel (2001). "Historias federales, historia republicana". *Historia y Política*. Núm. 6. 2001: 7-29.

⁵ Vegeu, en aquest sentit, PICH, Josep (2004). *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*. Vic: Eumo; FIGUERES, Josep Maria (1990). *Valentí Almirall, forjador del catalanisme polític*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Presidència.

⁶ De l'extensa bibliografia que tracta la figura i el pensament polític de Rovira i Virgili, en destaquem, d'entrada, la següent bibliografia: MOLAS, Isidre (1988). "Antoni Rovira i Virgili: nacionalisme català i federalisme" dins Albert Balcells (Ed.)

Aquest es va prodigar desplegant, al llarg de la seva obra, un cos doctrinal al voltant d'una idea bàsica: l'intent de combinar la tradició federal i catalanista amb forma de nacionalisme republicà i democràtic.

Finalment, i en la mesura que es fa difícil diferenciar el republicanisme espanyol del català, i en la mesura, també, que aquests acaben connectats en el debat i aprovació de l'Estatut de 1932, és necessari fer referència a la figura de Manuel Azaña. Tant en la seva condició de polític, com de jurista i intel·lectual, Azaña té un paper determinant en la teorització del pensament polític republicà a Espanya i en la voluntat de portar a la pràctica una concepció descentralitzada i integradora del disseny territorial espanyol. Un disseny que té en la Constitució espanyola de 1931 i en l'Estatut d'autonomia de 1932, el marc jurídic en el qual s'inscriu el model d'Estat integral que el jurista italià Ambrosini ja havia definit com una tipologia a mig camí entre l'Estat unitari i el federal⁷.

Quatre escriptors o, més encara, quatre escriptors que exerceixen de polítics i que van intentar –i de vegades aconseguir– passar de la teoria escrita a la implementació pràctica. D'aquí el valor dels teòrics que tot seguit abordarem. Van retenir allò que més els convenia dels corrents del pensament polític i els van adaptar a les aspiracions o necessitats del context històric català (i espanyol) del moment. La seva producció literària –llibres, articles en premsa, discursos polítics– va ser generosa i excepcional. En destaquem els que s'han considerat clàssics de la teoria política com *Las Nacionalidades* de Pi i Margall; *Lo Catalanisme* de Valentí Almirall i el bloc format per *El principi de les nacionalitats* i *Nacionalisme i federalisme* de Rovira i Virgili o les *Obras completas* de Manuel Azaña, però no ens aturem aquí. Intentarem, com veurà el lector, fer esment al màxim nombre d'obres possible per tal d'emfatitzar el valor literari d'aquests escriptors i polítics.

1.1. Pi i Margall i el republicanisme federal

La doctrina de Pi i Margall no és la *república federal*, sinó –com diu Valentí Almirall– el *federalisme republicà*⁸. No és aquest un joc de paraules. Ni pretén ser-ho. Senzillament reflecteix, des del punt de vista terminològic, la posició teòrica i conceptual del pensament de Pi i Margall en aquest àmbit⁹. En un discurs pronunciat l'any 1901, poc abans de la seva mort, Pi i Margall verbalitza un dels punts importants del seu pensament polític. Ve a dir que una *república unitària* és una monarquia emmascarada. O sigui: allò que constitueix una monarquia no és el rei, sinó la centralització política en un sol home. L'any 1868, Pi i Margall passarà del verb a la ploma. En el pròleg de la traducció de *El principio federativo* de Proudhon afirma “que la República francesa de 1793 va

El pensament política català (del segle XVIII a mitjan segle XX). Barcelona: Edicions 62: 283-295; BLADÉ, Artur. *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*. Barcelona: Fundació Rafael Vives Casajuana - Rafael Dalmau.

⁷ AMBROSINI, Giangiulio (1933). “Un tipo intermedio di Stato tra l'unitario e il federale caratterizzato dall'antonomia regionale”. A *Rivista di diritto pubblico*. Roma: 92-100.

⁸ CAMINAL, Miquel (2002). *El federalismo pluralista*. Barcelona: Editorial Paidós: 73.

⁹ Sobre Pi i Margall hi ha una extensa obra publicada. En destaquem els següents treballs: MOLAS, Isidre (1996). *Ideario de Pi i Margall*. Madrid: Península; MOLAS, Isidre (ed.) (2002) *Francisco Pi i Margall y el federalismo*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials; JUTGLAR, Antoni (1975). *Pi i Margall y el federalismo español*. Madrid: Taurus. 2 vol; CASASSAS, Jordi i GHANIME, Albert (2001). *Homenatge a Francesc Pi i Margall. Intel·lectual i polític federal, 1824-1901*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Presidència.

ser altament centralitzadora, i va mirar els seus enemics capitals, aquells que pretenien restituir la seva vida en les antigues províncies; la de 1848 no va alterar essencialment en res el règim administratiu de la monarquia¹⁰”.

Queda clar, doncs, que per Pi i Margall allò més transcendental no és la república o la monarquia. Fins i tot arriba a escriure que les monarquies poden arribar a ser igual de detestables que les repúbliques. Però Pi i Margall, en realitat, no compara república o monarquia; compara la monarquia amb la democràcia. Al diari *La Razón*, que va fundar l'any 1856, escriu: “la monarquia és una institució sorgida de l'ordre per tal de defensar-lo i d'ofegar les manifestacions de llibertat; la democràcia, el règim que conjuga l'ordre i la llibertat, sense necessitat de destruir cap dels dos termes”. I acaba: “pels demòcrates només hi ha un camí: la lluita contra la monarquia, la lluita per la república¹¹”. És a dir, per Pi i Margall la monarquia és la forma que assoleix plenament el poder. O el poder concentrat en un únic centre.

La solució proposada resulta evident: cal concebre una estructura política amb poc poder. Com menys poder millor. El que resulta veritablement important és destruir –diu– l'omnipotència de l'Estat¹². O sigui: la llibertat i l'autonomia de tots els grups que componen la nació. Pi i Margall invoca Alemanya, Suïssa i els Estats Units com a exemples de federacions republicanes que han contribuït a la pau i a la unitat en la varietat i en el desenvolupament social i econòmic dels seus pobles. En el subjacent de les seves comparacions o anhels, Pi i Margall sempre hi té l'Espanya formada per “províncies que abans van ser nacions¹³”. El concepte d'estat federal, tant de Pi i Margall com d'altres federalistes, es construïa sobre la base d'una realitat *nacional* i *plural* de l'Estat espanyol.

La contribució pimargalliana al pensament polític català –i espanyol– es troba recollida en obres tant importants com *La reacción y la revolución* (1964), on s'albira l'origen de l'ideari dels moviments democràtics anarquistes i federalistes; *La República de 1873. Apuntes para escribir su historia* (1874), on explica les raons de les seves actuacions durant la Primera República. També són importants *Historia general de América* (1888), *Las luchas de nuestros días* (1890) i *Historia de España en el siglo XIX* (1901), escrita en col·laboració amb el seu fill, Francesc Pi i Arsuaga. Polítics que van des de Valentí Almirall a Manuel Serra i Moret, des de Pere Corominas fins a Rafael Campalans, des de Gabriel Alomar fins a Salvador Seguí, des de Federico Urales fins a Antoni Rovira i Virgili entronquen amb el pensament de Pi i Margall (MOLAS, 2001: 11-12). En tots ells batega una tradició política: la de l'esquerra catalana en la qual se situaran, amb diferències òbvies i esperables, Esquerra Republicana de Catalunya, Unió Socialista de Catalunya, l'anarcosindicalisme de la CNT i, fins i tot, el Bloc Obrer i Camperol (MOLAS, 2001: 12).

Però la seva obra més important és *Las Nacionalidades* (1877), fonament de les seves doctrines federals i llibre a partir del qual Pi i Margall assoleix la maduresa del seu pensament polític¹⁴.

¹⁰ PI I MARGALL, Francesc. “Pròleg”. A Proudhon (1868). *El Principio federativo*. Madrid: Alfonso Duran: 9.

¹¹ MOLAS, Isidre (2001). *Les arrels teòriques de les esquerres catalanes*. Barcelona: Edicions 62: 45-46.

¹² PI I MARGALL, Francesc. “No cejamos”. *Artículos (de El Nuevo Régimen)* Coord. Gabriel Alomar (1908). Barcelona: L'Anuari.

¹³ MÁIZ, Ramón. “Federalismo, Republicanismo y Socialismo en Pi i Margall”.

¹⁴ PI I MARGALL, Francesc (1877). *Las Nacionalidades*. Madrid: Imprenta y Librería de Eduardo Martínez (sucesor de Escribano).

El tema central és la federació. A *Las Nacionalidades*, Pi i Margall aprofundeix en les ja citades idees d'autonomia i federació com a elements vertebradors de les nacions d'Europa. Federalisme (republicà), però dissenyat des de les divisions naturals d'Espanya i no a partir de divisions traçades per l'Administració pública central a partir de criteris, en ocasions, bel·licistes. Pi i Margall, al costat de les identitats singulars i autònomes, situa les identitats col·lectives de naturalesa social: el municipi, les regions, les nacionalitats i, també, els éssers humans que han de poder actuar amb autonomia. En aquest sentit, tal i com han apuntat estudiosos de la figura de Pi i Margall com ara Gurmensindo Trujillo o Miquel Caminal, no s'entén la teoria federal si no es connecta aquesta amb la realitat plurinacional de l'Espanya del moment (CAMINAL, 2002)¹⁵. Una Espanya en la qual començaven a despertar moviments polítics i intel·lectuals que reclamaven drets lingüístics i un major autogovern per allò que consideraven nacions. Molt resumidament: reclamaven autonomia.

És precisament aquesta autonomia, però entesa com a raó individual, la que forja la idea republicana de Pi i Margall. Perquè ara parlem de republicanisme, en la concepció de l'obra pimar-galliana, i deixem enrere el federalisme per bé que insistim, ambdós van lligats. Però si els hem de deslligar, ni que sigui perquè volem parlar de republicanisme, hem de començar per l'autonomia individual. Aquesta esdevé, per Pi i Margall, irrenunciable. És irrenunciable perquè es troba en la base mateixa de tot l'edifici democràtic. Concretament, el punt de partida de la seva ideologia política i social resideix en la concepció que té Pi i Margall de l'home lliure i amb voluntat de ser lliure en el seu sentit més real, veritable i tangible¹⁶. La fonamentació de la legitimitat del poder polític s'alça sobre el principi del consentiment lliure dels ciutadans i les seves preferències expressades a través dels vots.

Tanmateix, el pensament polític de Pi i Margall, de base proudhoniana, només podrà tenir èxit en un procés d'evolució lenta dins el qual s'esdevé el progrés de la pròpia humanitat. Partint, doncs, d'aquesta variable de sobirania i llibertat individual, l'home arriba a la formació de successives associacions (família, municipi, sindicats, partits, etc.) que culminen, totes, en una associació superior: l'Estat. Però en aquest estat, el ciutadà mai perd la seva sobirania. Al contrari, és aquesta autonomia, és aquest avenç tècnic i científic que l'home pot protagonitzar gràcies a aquesta sobirania individual, el que fa que l'Estat progressi. Al poder polític que sorgeix de l'Estat se li assigna un paper de previsor de conflictes i coordinador de desequilibris¹⁷.

Francesc Pi i Margall va exercir de periodista, d'escriptor, d'advocat i també de polític. La seva tasca política no és menor. Va ser elegit diputat per Barcelona pel Partit Republicà Federal en triomfar la revolució de 1868. El 1869 va iniciar la seva carrera parlamentària on va destacar en oratòria i en lideratge. Va ser cap indiscutible dels republicans dirigits per Estanislau Figueras i Emilio Castelar. Amb la proclamació de la Primera República, Pi i Margall va gaudir de les seves úniques

¹⁵ Vegeu, també, TRUJILLO, Gurmensindo (1967). *Introducción al federalismo español*. Madrid: Cuadernos para el diálogo.

¹⁶ ROBLES, Antonio i MENÉNDEZ, Manuel (2013). "El republicanismo durante la Restauración". Dins *El Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Editorial Trotta: 251. Vegeu, també, PI i MARGALL, Francesc. "El origen del dogma democrático" a TRIAS VEJARANO, Juan (2002). "El pensamiento político y social de Pi i Margall" a MOLAS, Isidre (ed.).

¹⁷ TRIAS VEJARANO, Juan (2001-2002). "Pi i Margall: entre el liberalismo social y el socialismo". *Historia y Política*. Núm. 6: 91-120.

experiències de govern. Primer com a ministre de Governació al gabinet de Figueras i després com a president del Consell de Ministres, fins que la insurrecció cantonalista el va fer caure del govern. Com a home republicà i d'esquerres, Pi i Margall també va tenir una dimensió política, més enllà de la teoria i el pensament.

L'expressió última de les idees de Pi i Margall va quedar fixada en el *Manifest del Partit Republicà Federal* de 1894¹⁸. Allí quedaven traçats els principis bàsics de democràcia republicana (llibertats, drets, sobirania popular, organització dels poders públics, etc.) i l'organització federal de l'Estat (descentralització, autonomia regional, competències i relacions interterritorials). A tot plegat s'afegeix una reflexió socialitzant i mesures intervencionistes per resoldre la qüestió social. Molts dels paradigmes de Pi i Margall avui encara no estan resolts. Això fa que el seu pensament, o que molts elements del seu pensament estiguin damunt la taula en espera de ser reclamats. Un exemple n'és el predomini de la societat per damunt de l'Estat, la importància de la cultura per a la formació dels ciutadans o la necessitat d'assumir la ciutadania com a via per esdevenir plenament persones.

1.2. Valentí Almirall i el republicanisme catalanista

La figura intel·lectual de Valentí Almirall consta, per mèrits propis, com un dels grans pensadors del republicanisme. També se li atorga –igualment per mèrits propis– la condició de forjador del primer catalanisme polític i primer teoritzador de les aspiracions catalanes a l'autonomia. Isidre Molas el defineix, molt succintament, d'aquesta manera: “bon coneixedor de la literatura liberal estrangera, admirador dels Estats Units i partidari del progrés, [Valentí Almirall] intentà oferir una nova orientació, en especial a partir de 1880, que donés noves perspectives al moviment progressista i modernista de regeneració política i social i que fossin capaces d'incorporar la burgesia a la direcció d'un projecte de futur” (MOLAS, 2001: 75). En política va dirigir el Partit Federal a Barcelona i va ser regidor. Va fundar el Club dels Federalistes a Barcelona, conjuntament amb Francesc Pi i Margall, per difondre l'ideari del federalisme i implementar una república federal amb mètodes democràtics (IZQUIERDO, 2001: 48).

Altres dades que ajuden a entendre el personatge són: “Edità el primer diari en català (*Diari Català*, 1879). Convocà el I Congrés Catalanista (1880). Trencà amb el Partit Federal (1881) i creà el Centre Català (1882), que convocà el II Congrés Catalanista (1883). Impulsà el moviment del Memorial de Greuges (1885) i, cap al 1886, publicà diversos textos d'un nivell i d'una originalitat més que acceptables: *Los Estados Unidos de América* (1884), *L'Espagne telle qu'elle est* (1886), *Lo Catalanisme* (1886), *Lo “Cobden Club” de Londres* (1886), *Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid* (1887) (MOLAS, 2001: 76). Almirall –en paraules altre cop d'Isidre Molas– “fou el pensador liberal més important, informat i renovador de finals del segle XIX a Catalunya. *The Federalist*, J. Stuart Mill, Spencer, Tocqueville ressonen en els seus escrits, si no hi són esmentats directament” (MOLAS, 2001: 77).

¹⁸ Vegeu ARTOLA, Miguel (1991). *Partidos y programas políticos, 1808-1936 II. Manifiestos y programas políticos*. Madrid: Alianza Editorial: 198-206.

Ens situem en el context de la crisi de la Primera República i de la restauració del sistema monàrquic dels Borbó. El govern conservador dirigit per Cánovas del Castillo, condemna a la marginalitat el moviment republicà federal. S'entra en un període de forta repressió política. Els dirigents del federalisme i republicanisme català es veuen forçats a abandonar l'activisme polític i buscar una alternativa en la cultura. Si fins aleshores la defensa del republicanisme federal s'havia fet des d'una perspectiva romànticoidealista, aquests intel·lectuals comencen a introduir el pensament positivista d'origens anglosaxons (Stuart Mill, Darwin, Spencer) i francesos (Taine, Littré i Renan) al Principat. S'abandona l'idealisme i es penetra en el positivoevolucionisme. Explica Josep Termes que aquesta disjuntiva explica "que el grup de republicanofederalistes que encapçalava Almirall es decidís a intentar polititzar la Renaixença, que també era coneguda en aquell període per *catalanisme literari*¹⁹". De fet, com escriu Rovira i Virgili: "Almirall és, en la Renaixença, el més fidel representant del corrent positivista aplicat a la política²⁰".

Hi havia la convicció que el fracàs de la Primera República o, si més no, una de les causes del fracàs, era l'excés d'idealisme. El intel·lectuals progressistes veien en les tesis positivoevolucionistes un mitjà per enfrontar-se als arguments romànticohistoricistes desplegats pels intel·lectuals conservadors. Per la difusió i defensa de les seves idees, els progressistes se servien de debats i conferències a l'Ateneu Barcelonès i d'articles en revistes com *El Porvenir*. Aquesta reorganització de l'activisme polític dels republicanofederalistes queda reflectida en la publicació de nombrosos llibres. És aleshores, el 1877, quan Pi i Margall publica *Las Nacionalidades* i, l'any següent, el 1878, els principals dirigents republicans catalans publiquen *El libro del ciudadano*, amb voluntat de posar de manifest que el Partit Federal barceloní continuava en actiu. Aquell any 1878 Valentí Almirall també publica *Escritos catalanistas* on defensa la necessitat de polititzar la Renaixença. També són d'aquells anys novel·les polítiques com *El alma al diablo* o *Un gobernador modélico* on defensava l'ideari republicanofederal (TERMES, 200: 151).

Pel que fa al pensament polític de Valentí Almirall, cal aturar-se un instant en el que serà el seu centre de gravetat: l'explicació de la política per la situació de la societat (IZQUIERDO, 2001: 49). És en aquest punt on la crítica a l'Estat espanyol esdevé ferotge. Al llibre *España tal cual es* (1886) arremet sense pietat contra el règim de la Restauració, adverteix que els pobles d'Espanya viuen sota un fals parlamentarisme, o sigui, en el marc d'un estat postís on només destaca el caciquisme com a forma política més desenvolupada²¹. A causa d'això –escriu Almirall– Espanya és un poble endarrerit. Un Estat caduc. La única virtut que té –i aquí és on rau la seva força– és que, en el seu si, cohabiten diversos pobles. Heus aquí la solució als seus mals. Ho escriu a *Lo Catalanisme*: la solució arrenca "del principi de reconèixer les personalitats de les diferents regions en què la història, la geografia i el caràcter dels habitants han dividit la Península²²".

¹⁹ TERMES, Josep (2000). *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic: 149-150.

²⁰ ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1966). *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana*. Barcelona: Editorial Barcino: 48.

²¹ ALMIRALL, Valentí (1886). *España tal cual es*. Barcelona: Librería de I. López: 147-148.

²² ALMIRALL, Valentí (1979). *Lo Catalanisme: Motius que l'legitimen, fonaments científics y solucions prácticas*. Barcelona: Edicions 62: 252.

Catalunya, doncs, és el factor que pot fer avançar Espanya. És allò tants cops dit i explicat del regeneracionisme català. O el voler regenerar Espanya. El catalanisme és concebut com un moviment d'enfortiment i desplegament del caràcter del poble català. De les seves singularitats, de les seves virtuts i de la seva modernitat. Catalanisme, per Almirall, és progressisme. Progrés, en definitiva. Així ho escriu a "El Renacimiento catalán" dins la seva obra *Escritos catalanistas* (1878). Però serà a *Lo Catalanisme* on Almirall exposarà sistemàticament les bases ideològiques del catalanisme, que serà, com s'ha dit, de vessant particularista i no separatista. No es voldrà la independència; es voldrà incidir en la política espanyola per transformar-la. Almirall escriu: "El catalanisme regionalista és fill en nosaltres dels principis particularistes, que creiem els més civilitzadors i fonamentadors de la cultura general. El reconeixement del particularisme és la consagració de la llibertat" (ALMIRALL, 1979: 117).

Catalanisme, regionalisme i particularisme són, per Isidre Molas, tres mots que en l'ideari de Valentí Almirall esdevenen tres àmbits d'acció política pròpia (MOLAS, 2001: 84-85). Però en destaca el catalanisme. I destaca per ser el moviment –o àmbit d'acció política– que s'ocupa exclusivament de les coses de Catalunya. O sigui: del seu caràcter propi. Per Josep Termes, "Almirall va ser el primer dirigent polític a formular un projecte regeneracionista a l'Estat espanyol. S'avança més d'una dècada a la resta de la intel·lectualitat espanyola, ja que Joaquín Costa i la Generació del 98, únicament van ser conscients de la necessitat de formular un programa regeneracionista després de la crisi colonial de 1898" (TERMES, 2000: 190).

És aleshores que Almirall –i ara tornem a l'acció política– intenta forjar un front català per damunt de les diferències ideològiques. L'objectiu era mobilitzar l'opinió catalana en favor de l'autonomia política de Catalunya. Si bé en una primera fase el catalanisme no va assolir una base social suficient per ser força política operativa, Almirall va aconseguir incorporar la burgesia catalana a l'activitat política progressista. S'iniciava el moviment plural del catalanisme polític. Però les divergències ideològiques, més que no pas les diferències estratègiques, van fer fracassar el Centre Català. Aquest es va escindir el 1887. Per Rovira i Virgili, els anys que van des de la fundació del Centre Català a la seva escissió són els anys més àlgids d'Almirall com a ideòleg i polític: impulsa un instrument d'acció (Centre Català), un escrit reivindicatiu (*El Memorial de greuges*) i una base doctrinària (*Lo Catalanisme*).

1.3. Rovira i Virgili i el republicanisme nacionalista

L'aportació d'Antoni Rovira i Virgili al pensament polític i a la literatura assagística, a banda de ser molt rellevant, abasta diversos àmbits: la reivindicació de la llengua catalana, el coneixement de la història del país, el periodisme d'opinió, l'anàlisi política del moment, la visió de les relacions internacionals i l'estudi de la ciència política. El professor Josep Maria Figueres se serveix de la descripció que en fa Domènec Guansé a *Abans d'Ara* per presentar-lo²³. Diu: "Perfil socràtic, cabells negres, espessos, llustrosos, ben clenxinats. Darrera els vidres gruixuts de les ulleres, una mirada àvida". I segueix: "Vestia de negre, llaç a la manera de Nicolau, també negre, camisa blanca. Vestia així, com de ritual, en les solemnitats polítiques"²⁴. La descripció física que en fa Domènec

²³ FIGUERES, Josep M. (2011). "Antoni Rovira i Virgili". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Núm. XXII: 131-156.

²⁴ GUANSÉ, Domènec (1966). *Abans d'Ara*. Barcelona: Aymà: 61-68.

Guansé s'escau al perfil literari de la personalitat que és Rovira i Virgili. Lector de poetes com Joan Maragall i d'escriptors estrangers com Ibsen, Zola, Hugo; aquests desperten en Rovira i Virgili un nou món on l'escriptura hi juga un paper important. *La Campana de Gràcia*, *La Publicidad* i *Lo Teatre Català* seran els seus primers contactes amb les lletres i, concretament, amb el periodisme.

Als disset anys, Rovira i Virgili publicarà el seu primer article a *La Justícia*. Fundarà, de ben jove, *La Avanzada*, setmanari republicà i federal que dirigirà des del 1902. Després d'una estada a la presó per criticar la monarquia, farà el seu primer parlament públic davant la làpida de Pi i Maragall. El 1904, a Barcelona, passarà a relacionar-se amb el grup federal Els Girondins, vinculat a Catalunya Federal. La seva labor periodística farà un tomb important l'any 1905. El setmanari barceloní *El Poble Català* organitzarà un concurs periodístic que guanyarà Rovira i Virgili. El guardó provocarà el seu contracte; o sigui, la seva permanent activitat professional com a redactor. És l'època de Solidaritat Catalana, de l'èxit electoral del 1907 amb l'obtenció del catalanisme polític de 41 dels 44 escons a Madrid. Però la Setmana Tràgica, viscuda l'any 1909, fracturarà la unitat catalanista. A partir del 1910, Rovira i Virgili comença a destacar per la seva activitat com a publicista i teòric. La Unió Federal Nacionalista Republicana li edita un breu treball: *La representació proporcional en el sufragi universal*. Tradueix *La lletra vermella* (1910) de N. Hawthorne i *Discurs a la Joventut* (1912) de Joan Jaurés. Per aquests anys inicia els primers passos per tal de donar forma a una teoria política del catalanisme democràtic, a partir d'una visió diferent a l'expressada per les visions conservadores d'Enric Prat de la Riba.

El 1911 Rovira i Virgili funda la Societat Catalana d'Edicions des d'on publicarà una gran quantitat d'obres, la més important de les quals serà *Història dels moviments nacionalistes* (3 vols, 1912-1914). Aquesta fa descobrir Rovira i Virgili com un assagista important, fet que provocarà la traducció al castellà del llibre. El seu nom comença a imposar-se en el món cultural, com a guia ideològic dels sectors catalanistes liberals i democràtics i com a principal coneixedor de la política internacional²⁵. El Pacte de Sant Gervasi entre la UFNR i el Partit Radical, provocarà que Rovira i Virgili abandoni el partit i *El Poble Català*. Aleshores inicia una prolífica col·laboració amb publicacions culturals de perfil republicà: *Renaixement*, *El Gall* i *La Barricada*. Ingressa al servei de premsa de la Mancomunitat i començarà a col·laborar, també, amb *La Veu de Catalunya* sobre temes de política internacional. Alternarà la tasca de periodista amb la d'assagista. Des de l'assaig crearà un ampli corpus divulgatiu centrat, bàsicament que no únicament, en tres àmbits: el coneixement de la llengua²⁶, la Guerra Europea²⁷ i la política catalana²⁸.

²⁵ De fet, *Història dels moviments nacionalistes* profunditza en aquells afers del nacionalisme europeu més importants. Parla de Finlàndia, de Polònia, de Lituània, d'Ucraïna, de Creta, de Macedònia, de Croàcia, de Sèrbia, d'Armènia, d'Irlanda, d'Eslovènia, i acaba amb Euskadi i Catalunya. En total, vint-i-dos espais d'Europa en conflicte.

²⁶ En destaquem les següents: *Novíssima ortografia catalana. Vocabulari ortogràfic* (1913), *Diccionari català-castellà & castellà-català* (1913), *Gramàtica elemental de la llengua catalana* (1916) i *Llibre de lectura escolar* (1917).

²⁷ En destaquem les següents: *Les valors ideals de la guerra* (3 vols. 1916) i, sota el pseudònim de Capitain Morley va començar a publicar *La Guerra de les nacions* (5 vols. 1914-1925).

²⁸ En destaquem les següents: *La nacionalització de Catalunya* (1914), *Debats sobre catalanisme* (1915), *El Nacionalisme* (1916), obra, aquesta darrera, que més tard desenvoluparia a *Nacionalisme i Federalisme* (1917). Aquest darrer volum serà reeditat l'any 1982 per Isidre Molas en la col·lecció "Les millors obres de la literatura catalana".

Jaume Sobrequés és del parer que a Rovira i Virgili, fins al moment, l'empeny una clara voluntat de renovar doctrinalment el nacionalisme. La configuració d'una dimensió conceptualment puntualitzadora dels grans valors del moment –Estat, nació, organització política– serà un dels punts notables del pensament de Rovira i Virgili²⁹. Per l'historiador, l'obra de Rovira i Virgili –molt i molt extensa– pot ser classificada en quatre apartats. En primer lloc, les obres de caràcter general i de síntesi, on destaca *Història Nacional de Catalunya* i el *Resum d'història del catalanisme* (1936). En segon lloc, les biografies i relats de personatges de la història; per exemple *Cambó* (1929) i *Almirall* (1936). En tercer lloc, els episodis històrics, com *L'11 de setembre de 1714* (1934). I en quart lloc, les obres històriques i polítiques, com *Catalunya i la República* (1931) i *Història de Rússia* (1919).

La dictadura de Primo de Rivera imposa una forta restricció de la vida política, fet que comporta per Rovira i Virgili renunciar al funcionariat i centrar els seus esforços en la seva labor periodística. Varia l'estil. Ara serà més clar, més directe i més punyent. Serà editorialista de *La Publicidad*, editarà *Anuari dels catalans* (1923-1926) i la *Revista de Catalunya* (1924-1929), la publicació intel·lectual més important del segle xx. Publicarà dos llibres de prosa literària: *Teatre de la Natura* (1928) i *Teatre de la Ciutat* (1963). Les obres de divulgació històrica que més excel·liran seran *Els grans catalans del Vuit-cents* (1928) i les biografies *Pau Claris* (1922) i *Guifré I* (1926).

Però Rovira i Virgili no s'aturarà en la lletra. Com a bon republicà també passarà a l'acció. Participarà en la fundació d'Acció Catalana (1922) i d'Acció Republicana (1928). D'aquest darrer partit, Rovira i Virgili en serà l'ànima i el principal dirigent. La seva voluntat és definir-se dins l'espai esquerrà democràtic i *La Nau* serà l'instrument per difondre el vers polític del nou partit. Josep Maria Casasús en remarca, citant Joan Fuster, una prosa clara i viva, al servei –diu– de l'apostolat dialèctic d'un catalanisme d'esquerra i pragmàtic³⁰.

L'any 1931 les dues Accions són unificades sota el nom de Partit Catalanista Republicà. Rovira i Virgili –juntament amb Jaume Bofill i Mates– n'és un dels caps visibles. Però el protagonisme polític l'obtindrà de la mà d'Esquerra Republicana de Catalunya, partit en el qual s'integrarà respondent a la crida feta per Francesc Macià. Serà diputat al Parlament i exercirà importants càrrecs públics. Lluís Companys el vincularà amb *La Humanitat* des d'on culminarà un pensament basat en el catalanisme i en un republicanisme amb implicació popular i una dimensió d'èxit polític (FIGUERES, 2011: 144). Davant els atacs periodístics, brutals, sistemàtics, de la premsa de Madrid –d'*El Imparcial* al *ABC* passant per tots els altres mitjans de la capital del Regne– Rovira i Virgili respondrà des de la lucidesa i la raó (FIGUERES, 2011: 144). Contribuirà a la consolidació d'una opinió i d'una narrativa favorable a l'Estatut d'autonomia i a la República a partir d'uns articles que han estat recollits i reeditats, el 1999 i el 2006, per Teresa Rovira i Xavier Duran³¹.

La quantitat abassegadora de pàgines que va escriure Rovira i Virgili traspuen la voluntat de construcció d'uns valors i d'unes concepcions democràtiques i republicanes que, a parer d'Isidre

²⁹ SOBREQUÉS, Jaume. *Antoni Rovira i Virgili. Història i pensament polític*. Barcelona: Curial. 2002: 39.

³⁰ CASASÚS, Josep Maria (1996). "Un darrer treball d'Antoni Rovira i Virgili com a primer gran professional del periodisme polític a la Catalunya moderna". A *Periodisme català que ha fet història*. Barcelona: Proa: 375 i ss.

³¹ ROVIRA, Teresa i DURAN, Xavier (1999). *Antoni Rovira i Virgili: 1882-1949*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Molas, prossegueixen la tradició federalista i se centren al voltant de la definició de Catalunya com a nació (MOLAS, 2001: 157). Batega, en l'obra de Rovira i Virgili, aquella voluntat de "redreç dels fonaments doctrinals del nacionalisme català". L'essència d'aquesta elaboració és *El Nacionalisme* (1916) i *Nacionalisme i Federalisme* (1917). La reflexió de Rovira i Virgili gira al voltant de Catalunya; ja sigui des dels seus treballs històrics fins als seus escrits periodístics, des dels seus manuals sobre lingüística fins als seus assaigs sobre la nació, el nacionalisme europeu o la democràcia. Per Rovira i Virgili, el fet nacional va estretament vinculat a la consciència. "El catalanista és el català amb consciència nacional" escriu el tarragoní³².

Els punts de referència doctrinal bàsics de Rovira i Virgili seran tres: Pi i Margall, Mancini i Cimbali. Tots tres autors són sempre citats com a autoritats. L'ús que en fa de les referències permet suposar que són fonts principals de la seva reflexió sobre la política i, en concret, sobre la nació (MOLAS, 2001: 163-164). La referència a Pi i Margall no és en va. Rovira i Virgili procedeix del pimar-gallisme, circumstància que posarà de manifest en més d'una ocasió. En reivindicarà l'herència, n'assumirà la continuïtat i exercirà la defensa dels seus criteris. Com Pi i Margall, l'obra de Rovira i Virgili parteix d'un concepte, en essència, republicà: la llibertat. El federalisme de Pi i Margall és conseqüència d'aquesta llibertat, de la llibertat humana. Un principi que troba el seu subjecte en els homes i en els pobles (ROVIRA I VIRGILI, 1982: 61). Però el federalisme de Rovira i Virgili serà diferent del de Pi i Margall; serà un federalisme conseqüència del catalanisme polític.

La fórmula que presenta Rovira i Virgili parteix del fet que tota nacionalitat té dret a construir un Estat independent. I després, federat. Per Rovira i Virgili, el federalisme no ha fracassat perquè existeixen dos tipus de federalisme: "hi ha el federalisme que serveix per unir nacions; hi ha un altre federalisme que serveix per organitzar interiorment una nació. Al primer corresponen les amples formes confederatives, al segon corresponen les formes més estretes de l'autonomia o de la descentralització [...] El primer és un federalisme nacional; el segon és un federalisme regional³³". Rovira i Virgili és del parer que el federalisme reconeix i garanteix la sobirania de l'Estat particular sobre la base del concepte de llibertat. Diu: "quan aquest Estat sigui una nacionalitat, trobarà dins el sistema tota la llibertat política que és necessària al desplegament lliure de la seva personalitat nacional" (ROVIRA I VIRGILI, 1931: 191).

El sistema federal pimargallià ofereix un disseny estructural on la llibertat esdevé la base de tota autoritat i la font de qualsevol dret. Rovira i Virgili fa seva la tesi. Però mentre Pi i Margall concep el seu federalisme com a regional, Rovira i Virgili el concep com a nacional (MOLAS, 2001: 166). Un federalisme nacional que hauria de basar-se en un exercici de voluntat, de lliure determinació dels catalans, de clara dimensió republicana. El mateix Rovira i Virgili s'aferra a unes paraules de Valentí Almirall, precisament a tomb d'un dels capítols de *Lo Catalanisme*, que esdevenen una sort de síntesi de la doctrina del catalanisme, del principi de lliure determinació i de la importància dels

³² ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1982). *Nacionalisme i Federalisme*. Barcelona: Edicions 62: 77-78.

³³ ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1931). *Catalunya i la República*. Barcelona: Llibreria Catalònia: 13.

elements subjectius en el concepte de nació. Diu així: “[el concepte *nació*] s’atura en un punt que no arriba al separatisme, no és per falta de dret, sinó perquè no creu convenient exercitar-lo³⁴”.

1.4. Manuel Azaña i el republicanisme espanyol

El mes d’abril de 1900 Manuel Azaña va defensar la seva tesi doctoral en Dret sobre “*La responsabilidad de las multitudes*”. El gener de 1902, va presentar a l’Acadèmia de Jurisprudència una memòria sobre “*La libertad de asociación*”. El 1911 pronunciava, a la Casa del Pueblo de Alcalá, a Madrid, la seva primera conferència política sobre el problema espanyol. Es preguntava si l’Estat espanyol es podria incorporar al corrent general de la civilització europea³⁵. Les intervencions d’Azaña eren les intervencions d’un jove jurista, aspirant a polític, dotat d’una sòlida formació intel·lectual. Si per Francisco Giner i Joaquín Costa la resposta per fer front al problema espanyol s’havia de buscar a l’escola, per Azaña l’escola no era suficient. Com tampoc ho era la universitat, com defensava José Ortega. A ell el preocupava l’Estat. “El problema de España consiste en organizar democráticamente su Estado, única medicina para acabar con el apartamiento de la vida cultural de Europa”. Per aconseguir aquest propòsit, Azaña reclama posar en marxa els valors republicans. O sigui: activar l’acció política dels ciutadans conscients dels seus deures, perquè per Azaña revolució (democràtica) és sinònim de república³⁶.

La concepció de república que defensa Azaña és similar a l’ideal d’Estat Social sostingut, aleshores a Alemanya, pel gran teòric de l’Estat i dirigent del partit socialdemòcrata, Hermann Heller. Per Azaña l’Estat ha de ser racional, fet que l’allunya del liberalisme manchesterià que veu en la societat, i no en l’Estat, la principal font de raó³⁷. Ara bé, Azaña és conscient que la reforma de l’Estat espanyol per esdevenir aquest Estat racional que defensa a la manera de Heller, passarà per les següents qüestions prèvies: abstracció del poder, secularització del poder, separació del poder i neutralitat de l’exèrcit (TAJADURA, 2013: 205). També serà necessari defensar la llibertat individual, el respecte a la llibertat de consciència, la supressió dels privilegis de l’església i el dret d’associació del proletariat. La racionalitat d’Azaña s’alça, no com un requisit d’eficàcia, sinó com un deure moral que reclama limitar el poder per garantir la llibertat.

Amb tot això volem dir que Azaña defensava l’Estat –i més encara, l’estat Constitucional– en la mesura que l’identificava amb l’instrument idoni per solucionar i posar en ordre els problemes històrics de l’Espanya del moment; una España en crisi política permanent. Els fonaments per salvar el sistema polític passaven per la sobirania nacional, el mandat representatiu, el sufragi universal i la llibertat política.

³⁴ ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1947). “Valentí Almirall”. *Revista de Catalunya*. Núm. 102: 15.

³⁵ AZAÑA, Manuel. “El problema espanyol”. A *Obras Completas* (Santos Julià ed.) Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales: 149-164.

³⁶ TAJADURA, Javier (2013). “Manuel Azaña y los grandes problemas del constitucionalismo español”. *Constitución y desarrollo político. Estudios en homenaje al profesor Jorge de Esteban*. (SANCHEZ, Angel J., Ed). Valencia: Tirant lo Blanch.

³⁷ Aquesta referència pot veure’s, d’una forma més completa, en el discurs pronunciat per Azaña a Valladolid el 14 de novembre de 1932.

La biografia de Manuel Azaña posa de manifest fins a quin punt aquest va arribar a representar i personificar la república³⁸. En les seves conferències i discursos, Azaña va exposar una concepció de la república no només com una forma històrica i política de l'Estat; també com un valor moral i una idea ètica. Amb aquest republicanisme, Azaña deixa enrere una primera etapa reformista i trenca amb el regeneracionisme polític de Joaquín Costa. Reclamarà una aliança entre els intel·lectuals i la classe obrera per a una acció política conjunta, que denominarà "conjunció republicanosocialista". Fruit de tot això és la seva *Apel·lació a la República* de 1924: "La democracia es incompatible con la monarquía"³⁹. O, més concretament i a partir de l'experiència d'Azaña amb la monarquia d'Alfons XIII, la democràcia i les llibertats són l'únic règim compatible amb les exigències de modernitat que necessita Espanya. I això reclama abandonar el règim històric de la monarquia i acollir la república.

Així, l'ordre republicà defensat per Azaña és nacional en la mesura, diu, que incorpora la classe obrera en la governabilitat de l'Estat. La república era, per tant, democràtica i social. O com diu Santos Julià, la república era espanyola i universal, revolucionària i tradicionalista; una república que en els seus valors íntims pugui ser acceptada per tots, republicans i socialistes; en definitiva: una república nacional (JULIÀ, 2008: 327). Segons escriu Javier Tajadura, en les paraules d'Azaña trobem pàgines memorables sobre el principi de legitimitat democràtica amb el qual la república s'identifica (TAJADURA, 2013: 208). En la seva condició de jurista, Azaña també defensa una República basada en el respecte a la llei. La revolució era una qüestió prèvia, no necessàriament violenta, que portava la República, la dotava de legitimitat, per transformar-la en un Estat Social i de Dret. De l'obra d'Azaña se'n desprèn, malgrat que no ho explicita clarament, que hi ha dos moments o dues categories diferents. Una és la del poder constituent (la revolució que porta la república) i l'altra, la del poder constituït (el sorgit de la Constitució de 1931).

Ens aturem un moment en la vessant intel·lectual de Manuel Azaña. Aquest pertany a l'anomenada generació de 1914. Coincideix amb Fernando de los Ríos, Ramiro de Maeztu, Pérez de Ayala, Americo Castro; tots ells intel·lectuals brillants dins d'una tradicional i anquilosada classe política espanyola. L'any 1911, un cop obtinguda la plaça de Lletrat de la Direcció General de Registres i Notariat, va ser becat per la Junta d'Ampliació d'Estudis a París. I és a París quan entra en contacte amb la intel·lectualitat francesa (aleshores encara en la *Belle Époque*) on desperta la seva passió literària. En tornar a Espanya participa en revistes com *España*, que ell mateix dirigirà i des d'on defensa el vot de les dones i el seu dret a decidir en assumptes polítics⁴⁰, o a *La Pluma*, que funda i dirigeix. Durant el anys de la dictadura de Primo de Rivera i davant la impossibilitat de fer política, Azaña viu un idil·li amb la literatura. El 1926 guanya el Premi Nacional de Literatura pels seus treballs sobre Valera. El 1930 és escollit, a proposta de Valle-Inclán, president de l'Ateneo de Madrid. Són els anys en els quals les elits intel·lectuals al servei d'una concepció republicana de la

³⁸ Un dels seus primers biògrafs, Frank Sedwick, va escriure: "Is not an exaggeration to say that Azaña was the Republic". SEDWICK, Frank (1963). *The tragedy of Manuel Azaña*. Ohio: Ohio University Press: 93.

³⁹ "Apelación a la República", maig de 1924. A *Obras Completas*, Vol. II: 372. Vegeu, també, JULIÀ, Santos (2008). *Vida y tiempo de Manuel Azaña*. Madrid: Taurus: 225.

⁴⁰ ORTEGA, Manuela (2013). "Las ideas republicanas durante la Segunda República". *Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Trotta: 436.

política es donen la mà. O com diu Margarita Márquez citant Becarud i López Campillo: “la elite del saber pasa a elite del poder, sin más ni más”⁴¹.

La presidència de l’Ateneo, el seu prestigi polític i literari, i el fet d’estar al capdavant d’Acció Republicana, li atorguen un paper polític de primera magnitud en els temps que han de venir. Les idees que Azaña havia madurat al llarg de la seva vida i que havia posat en circulació a través de discursos, llibres i novel·les, va poder-les implementar amb la proclamació de la República. Va comprovar que la revolució no necessitava sang, que la mobilització ciutadana i la consciència de ciutadania (ser subjecte de drets i obligacions) eren la millor garantia que la República anava de veres. L’experiència viscuda a París, des d’on va analitzar postulats de la Tercera República, com la republicanització de l’exèrcit, el van portar a assumir el Ministeri de la Guerra. El seu objectiu era modernitzar l’exèrcit per evitar la intervenció dels militars en la vida política, disminuir-ne els efectius i transformar els militars en ciutadans de la nació organitzada per a la seva pròpia defensa (JULIÀ, 2008: 280-282). La plasmació legislativa d’aquestes idees es va denominar Ley Azaña. Amb la gestió del Ministeri de la Guerra va obtenir un prestigi que el va portar a la presidència del Govern després de la dimissió d’Alcalá-Zamora.

És aleshores quan la trajectòria d’Azaña (del polític i del jurista) es creua en la trajectòria del republicanisme català. Aquest creuament es produeix en el trajecte de l’Estatut de Catalunya o en el que es denomina *caso catalán*. Però realment, les primeres idees d’Azaña en relació amb Catalunya van ser expressades durant un sopar al restaurant *Patria*, de Barcelona, la nit del 27 de març de 1930⁴². La visita d’un grup d’intel·lectuals madrilenys per tal de mostrar adhesió i respecte al nacionalisme català després d’una dictadura ferotge amb les aspiracions nacionals catalanes, la culmina Azaña amb un parlament on lloa el catalanisme, on mostra respecte i entusiasme a l’anhel de llibertat del poble català, però, diu, vol integrar les aspiracions catalanistes dins d’una futura república espanyola. Azaña, que sempre havia defensat una Catalunya lliure dins una Espanya lliure, referma aquesta fórmula de “unión libres de iguales en rango [...] sin pretensiones de hegemonía ni predominio de unos sobre otros”. S’obria la porta a la descentralització del poder. Però el compromís d’Azaña amb la llibertat va encara més lluny. Arribat el dia que el poble català decidís, per mitjans democràtics, separar-se d’Espanya, a la resta del país no li quedaria cap altre remei que acceptar-ho i facilitar l’entesa amb el nou Estat (ORTEGA, 2013: 441).

La referència al dret d’autodeterminació de la nació catalana està influenciada pels catorze punts famosos de la doctrina Wilson, un dels quals és el dret d’autodeterminació dels pobles. Val a dir que aquest reconeixement decau en el moment que l’Estatut de Núria (en realitat un projecte d’estatut), aprovat l’any 1931, arriba a Madrid per ser negociat. L’Estatut de 1932, finalment aprovat i que entra en vigor, no recull el dret de Catalunya a l’autodeterminació que sí incorpora el text redactat a Núria. En qualsevol cas, la condició de jurista i expert en Dret va resultar un dels aspectes

⁴¹ MÁRQUEZ, Margarita (2001). “El prestigio de los intelectuales ‘al servicio de la República’”. A Ángeles Egido (coord.) *Azaña y los otros*. Madrid: Biblioteca Nueva. Márquez cita el treball de BECARUD, Jean i LÓPEZ CAMPILLO, Evelyn (1978). *Los intelectuales españoles durante la II República*. Madrid: Siglo XXI.

⁴² Vegeu el discurs complet a AZAÑA, Manuel (2005). *Sobre la autonomía política de Cataluña*. Madrid: Editorial Tecnos: 85-89.

més importants per a la seva trajectòria política. La prova d'això està en el seu paper en el Pacte de Sant Sebastià del 17 d'agost de 1930 (una mena d'unitat de les forces republicanes per trobar un encaix de les aspiracions nacionals catalanes dins la República) i en la definitiva aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya; un text que, en paraules de González Casanova, era un exemple magnífic de realisme, ponderació, concreció i respecte a la futura Constitució espanyola⁴³.

El discurs d'aprovació de l'Estatut d'autonomia a les Corts espanyoles, revela l'alçada política d'Azaña. Diferencia les diverses parts de l'Estatut però s'atura en la part veritablement important del text, la política. Diu que l'autonomia catalana quedava garantida per la Constitució i les lleis complementàries, bloquejant la possibilitat que una majoria alternativa imposés un altre règim. També afirma que l'aprovació de l'Estatut suposava que Catalunya ja no tenia com a enemic a Espanya; més aviat és l'inici d'una etapa conjunta que passa per "una república que instaura la paz, que restablece el derecho, que funda la nueva España en la justicia, la igualdad y la libertad"⁴⁴.

2. EL REPUBLICANISME AVUI. UNA MIRADA ACTUAL

La noció política del republicanisme no és nova; al contrari, enfonsa les seves arrels en la història de les idees⁴⁵. De fet, no s'entén el republicanisme si no es fa referència, ni que sigui de passada, a la seva dimensió clàssica; és a dir, aquella vinculada al *bé públic* com a defensa del que havia de ser el *bon govern*. A l'altra cara de la moneda hi havia l'exercici arbitrari del poder, o sigui, la corrupció. La *politeia* aristotèlica reclamava el trasllat del conflicte social a la vida política, cercava l'equilibri que representava diferenciar diverses classes conservant la separació social i, alhora, consultant-les (a *totes*) sobre els afers de la política per no desintegrar-les. La rotació de càrrecs impedia la cronificació de la labor del polític, en limitava els mandats i evitava el despotisme. Això era, molt succintament, el *bon govern*. I el bon govern –allunyat del caciquisme, el frau electoral i el fals parlamentarisme– era allò pel qual maldaven Pi i Margall, Valentí Almirall, Rovira i Virgili i Manuel Azaña.

Però vagi per endavant que la teoria política no culmina la seva funció fins que genera pautes d'implementació pràctica. O sigui: quan transcendeix la retòrica i es transforma en acció. Diu Daniel Bell que la ideologia assoleix vida quan s'executa⁴⁶. I que la funció més important de la ideologia és posar en marxa l'emoció; canalitzar, diu, tota l'energia emocional cap a la política (BELL, 2015: 76). Si s'observa atentament l'evolució històrica del republicanisme s'arriba a la conclusió que la tradició política del pensament republicà apareix sempre en contextos d'emancipació i de lluita per la llibertat tant de la ciutadania com dels pobles: la República romana, el Renaixement huma-

⁴³ GONZÁLEZ CASANOVA, José Antonio (1974). *Federalisme i Autonomia a Catalunya (1868-1938)*. Barcelona: Curial-Documents de Cultura: 314.

⁴⁴ "La República y la autonomía de Cataluña". Discurs pronunciat a la plaça de la República de Barcelona, el 26 de setembre de 1932. Vegeu-lo a *Obras Completas IV* (Santos Julià ed.) Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales: 11.

⁴⁵ Els orígens de la tradició republicana, tal i com l'han reconstruït els teòrics moderns, es remunten a l'època clàssica grecoromana. Hi ha defenses més o menys explícites de la república en els escrits d'Homer, Sòfocles, Eurípides, Tucídides, Herodot, Plutarc, Ovidi, Juvenal, Salusti, Cató, Titus Livi, Ciceró o Sèneca. I malgrat que no restaré transcendència als precedents grecs –que són importants i molt–, no deixaré d'assenyalar que la primera reivindicació de govern republicà té els orígens en l'època de la república romana, en els textos de Ciceró.

⁴⁶ BELL, Daniel (2015). *El final de la ideologia*. A Àngel Rivero Ed. Madrid: Alianza Editorial: 74-76.

nista italià, la revolució *Whig* anglesa, les revolucions americana i francesa i, en un altre sentit, el germen de les revolucions socialistes⁴⁷. Amb aquests antecedents no resulta estrany que el discurs emancipador –i, en general, qualsevol discurs polític que propugni la llibertat (com a no dominació, tal i com explicarem més endavant)– estigui impregnat dels ideals i valors de la narrativa republicana eixida en aquests darrers anys.

Fins ara hem vist les diverses exposicions doctrinals del republicanisme que els quatre referents estudiats proposaven per ser executades al seu temps. I de tots els citats, tal vegada la Segona República, tant a Catalunya com a l'Estat espanyol, va representar l'únic intent de posar en pràctica una visió teòrica del que havia de ser una societat republicana. Però la història és coneguda: quaranta anys de dictadura franquista, una transició cap a la democràcia i gairebé quaranta anys més d'Estat de les Autonomies dins un sistema polític de monarquia parlamentària⁴⁸. De valors republicans a penes se n'ha parlat. O sí, només per recordar, com s'ha fet al llarg del treball, ideals i vectors teòrics de visionaris, intel·lectuals i polítics. La doble crisi que avui viu l'Estat espanyol ha tornat a posar el pensament polític republicà damunt la taula. Sobretot –però no només– a Catalunya.

Aquesta doble crisi té dues dimensions que, malgrat que semblen desconnectades, estan profundament lligades entre si. La primera parteix del fracàs de les institucions. Del fet d'haver-se instal·lat en l'imaginari col·lectiu la sensació que les institucions que haurien de garantir la democràcia s'escapen a qualsevol tipus de control. Que aquest control l'exerceixen els anomenats poders fàctics. O sigui: els grans conglomerats econòmics, els grans grups de comunicació privats, les grans consultores en comunicació i estratègia. El parer de la ciutadania, expressada en uns comicis electorals, queda lluny de ser tinguda en compte quan altres variables penetren en el camí d'una determinada decisió política. Variables com ara l'especulació, el benefici immediat o el rendiment econòmic privat s'imposen i, de retruc, posen en perill la salut cívica de les societats. És el fenomen que s'ha anomenat la "crisi de la democràcia"⁴⁹.

A Catalunya, aquesta crisi ha coincidit en el temps amb una altra crisi que irromp en propulsar-se una modificació del marc constitucional a fi i efecte d'encabir-hi un nou estatut. És aleshores quan les elits –en aquest cas espanyoles– no només s'oposen a la modificació; a més la combaten en dues esferes. Des de la política, construint un relat interessat: el del patriotisme constitucional –molt allunyat del d'Habermas que era republicà i inclúsiu– per transformar-lo en un reducte teòric excloent i intransigent⁵⁰. I des de l'Administració; lloc de comandament des d'on els poders fàctics

⁴⁷ MARTÍ, Josep Lluís (2002). *El Republicanisme*. Barcelona: Quaderns de la Diputació de Barcelona-Síntesi 3.

⁴⁸ És pertinent recordar, en aquest punt, una pregunta que Pi i Margall es fa sobre la monarquia constitucional: si s'admet que en una monarquia constitucional el poble és sobirà, en realitat no hi ha dos sobirans? Ell mateix respon: fer inviolable el Rei oferint com a escut els ministres és complicar la qüestió, no resoldre-la (Molas, 1966: 103-104).

⁴⁹ No han faltat defensors del republicanisme que han responsabilitzat directament els errors filosòfics de la teoria política liberal del descontentament que ha inundat la democràcia nord-americana d'ençà de finals dels 60 fins avui. Vegeu, en relació amb aquesta línia discursiva, SANDEL, Michael (1996). *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, Belknap Press: 294.

⁵⁰ El concepte de *Verfassungspatriotismus* va ser utilitzar per primer cop pel jurista i polític Dolf Stenberger, en un article publicat en motiu del 30è aniversari de la llei fonamental de Bonn, el maig 1979. Però no va ser fins el 1980 quan el concepte de patriotisme constitucional va ser popularitzat i divulgat per Jünger Habermas. La vinculació del concepte amb

sotmeten al dictat dels tribunals qualsevol proposta que tingui per objectiu revisar, modificar o alterar les artèries vitals del marc constitucional existent. El resultat és sabut, la Sentència 31/2010 dictada pel Tribunal Constitucional tanca la porta a les aspiracions catalanes i obre una nova finestra d'oportunitat: la reclamació de solucions polítiques que permetin als ciutadans de Catalunya (o sigui, el mateix cos electoral que havia votat l'Estatut finalment retallat) decidir lliurement i en democràcia el seu futur polític.

El moviment sobiranista català parteix d'unes variables polítiques que el fan compatible, fins i tot complementari, al pensament republicà de Pi i Margall, Almirall, Rovira i Virgili i Azaña. Si més no, les mateixes arrels republicanes que el moviment del 15-M sobre el qual han teoritzat juristes i politòlegs, associant-lo al que seria un moviment emancipador sorgit, com el moviment sobiranista, a l'entorn d'un concepte transversal, generador de més simpaties que antipaties: indignació⁵¹. Tampoc han faltat analistes que han vist en el terme *indignats* o *indignació* el camp de forces necessari per aglutinar un moviment de caràcter viral, dinàmic, descentrat i horitzontal com el del 15-M. Però el moviment independentista català també és considerat com a tal. Teresa Bladé, citant Charles Tilly i Sidney Tarrow, afirma que el moviment independentista encaixa en la definició que fan els sociòlegs del que pot considerar-se un moviment social: campanya sostinguda de reivindicacions a través d'accions reiterades que difonen aquestes reivindicacions, basada en organitzacions, xarxes, tradicions i solidaritats que sustenten aquestes activitats⁵².

El moviment sobiranista és, sobretot, un moviment ciutadà. Fa de la mobilització, de l'agitació, de la participació ciutadana, de la deliberació, del voluntariat i del reclam de democràcia el seu ADN. Una primera mostra de tots aquests elements posats al servei de la celebració d'un referèndum amb una pregunta clara sobre si els ciutadans de Catalunya eren o no partidaris d'un Estat independent dins el marc de la Unió Europea, és de naturalesa municipal. O local. S'enceta a Arenys de Munt, si bé no triga a tenir un efecte "taca d'oli". En pocs mesos, milers de ciutadans són cridats a les urnes en un colossal exercici de democràcia local que no només inclou una consulta, sinó que aquesta esdevé l'epíleg d'un seguit d'activitats relacionades. Debats sobre la independència, publicació i presentació d'informes i llibres, i taules informatives obertes a la ciutadania, busquen obrir espais de diàleg i participació entorn de la pregunta objecte de referèndum local. Deliberació que és la base de la democràcia en estat pur.

La mobilització de milers de ciutadans –o sigui la virtut cívica i l'enfortiment del concepte de ciutadania com a portadora de deures i no només subjecte de dret– permet crear una xarxa que serà vital anys després, quan es faci el procés de participació ciutadana a nivell nacional al marge

la tradició política del republicanisme és explicada a VELASCO, Juan Carlos (2005). "Patriotismo Constitucional i Republicanismo". *Claves de Razón Práctica*. Madrid. Núm. 125: 33 a 39.

⁵¹ El concepte *indignació* veu de les fons del títol del *best-seller* de HESSEL, Stéphane (2011). *¡Indignaos!* Barcelona: Destino. Vegeu, també, CANO, Germán (2014). "Dar cuerpo al espectro. Materiales sobre el 15-M como campo de fuerzas". *Los valores del republicanismo*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva: 181 a 222 i DE FRANCISCO, Andrés (2012). *La mirada republicana*. Madrid: La Catarata: 173 a 182.

⁵² BLADÉ, Teresa. 2014. "El moviment independentista català, més enllà de la identitat i els càlculs econòmics". *Anuari del conflicte social 2014*. Barcelona: Observatori del Conflicte Social, Universitat de Barcelona: 404.

del veredict del Tribunal Constitucional. Ens referim al 9-N. El 9-N, com diria Pi i Margall, esdevé la plasmació del principi de consentiment lliure dels ciutadans i la possibilitat d'expressar les seves preferències a través dels vots, o sigui, exercir el principi democràtic. O en paraules de Manuel Azaña, la participació a través de les urnes com a part del compromís cívic d'una societat. "La paleta electoral es el escudo de vuestra libertad" (JULIÀ, 2008: 434).

Però el 9-N, al igual de les manifestacions de l'11 de setembre de 2012, de 2013 (Via Catalana), de 2014 (V, Gran Via-Avinguda Diagonal), de 2015 (Via Lliure) i de 2016 en diverses capitals del país i que esdevenen la imatge internacional de les reivindicacions a favor de l'exercici del dret a decidir, no s'expliquen sense el fenomen de l'Assemblea Nacional Catalana. Aquesta és entesa pels politòlegs Joan Subirats i Ricard Vilaregut com una entitat que connecta, ni que sigui simbòlicament, "amb la tradició de l'Assemblea de Catalunya de 1970"⁵³. Té la virtut d'aglutinar "activistes del nou sobiranisme en una estratègia que combina elements d'*agit-prop* i de grup de pressió clàssic amb un discurs de transversalitat apartidista que pretén incidir en el debat independentista" (SUBIRATS i VILAREGUT, 2012: 517-518).

Partim de la base que sense les consultes arreu de la majoria de municipis de Catalunya; processos participatius celebrats d'ençà del 13 de setembre de 2009 (Arenys de Munt) i que finalitzen a la ciutat de Barcelona, no hauria estat possible el 9-N. Perquè en el 9-N conflueixen –segurament sense ser-ne conscients– totes les virtuts republicanes en una única activitat: participació ciutadana, voluntariat (el paper de 40.000 voluntaris va ser clau), virtut cívica, deliberació pública, transparència, igualtat i capacitat d'incidir en el debat polític. Les formes (exquisides), l'argumentari (generós) de la demanda, que ha basculat del dret a decidir cap a l'Estat propi en forma de república, sempre a través de processos participatius, (legítima) i la posada en escena (treballada i espectacular) han fet del moviment social també un moviment cívic. I com a cívic, transversal, intergeneracional, popular, de baix a dalt, però d'una clara dimensió política, perquè les seves consignes són, per davant de tot i per damunt de tot, polítiques. Interpel·len l'Estat espanyol i la comunitat internacional, empatitzen amb la ciutadania a la qual reclamen mobilització i compromís.

D'aquí que el moviment se serveixi d'eines de participació política –consulta, referèndum o eleccions plebiscitàries– i que la demanda es faci des de fora de les institucions, al carrer. Però no només al carrer, als llibres; als articles en premsa; a les xarxes; al debats televisats, radiofònics; ara, també, per canals institucionals. I que en totes les reclamacions hi hagi subjacent el principi de llibertat en consonància amb el principi democràtic que ja va formular Pi i Margall i va continuar formulant Rovira i Virgili; ambdós principis sacsejats en caure la Segona República, fet que el tarraconí no va voler oblidar i en va deixar testimoni a *Els darrers dies de la Catalunya Republicana* com un autèntic remei contra l'oblit, tal i com explica Xavier Ferré i Trill⁵⁴.

⁵³ SUBIRATS, Joan i VILAREGUT, Ricard (2012). "El debat sobre la independència a Catalunya. Causes, implicacions i reptes de futur". A AGUILAR, Salvador (ed.) *Anuari del conflicte social 2012*. Barcelona: Observatori del Conflicte Social, Universitat de Barcelona: 517-518.

⁵⁴ FERRÉ, Xavier (2009). "Els darrers dies de la Catalunya republicana, de Rovira i Virgili". *Diàlegs: revista d'estudis polítics i socials*. Vol. 12, núm. 45: 11-40.

BIBLIOGRAFIA

- ALMIRALL, Valentí (1886). *España tal cual es*. Barcelona: Librería de I. López.
- ALMIRALL, Valentí (1979). *Lo Catalanisme: Motius que'l legitimen, fonaments científics y solucions prácticas*. Barcelona: Edicions 62.
- AMBROSINI, Giangiulio (1933). "Un tipo intermedio di Stato tra l'unitario e il federale caratterizzato dall'antonomia regionale". A *Rivista di diritto pubblico*. Roma.
- ARTOLA, Miguel (1991). *Partidos y programas políticos, 1808-1936 II. Manifiestos y programas políticos*. Madrid: Alianza Editorial.
- AZAÑA, Manuel (2008). *Obras Completas* (Santos Julià ed.) Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- AZAÑA, Manuel (2005). *Sobre la autonomía política de Cataluña*. Madrid: Editorial Tecnos.
- BECARUD, Jean i LÓPEZ CAMPILLO, Evelyn (1978). *Los intelectuales españoles durante la II República*. Madrid: Siglo XXI.
- BELL, Daniel (2015). *El final de la ideología*. A Àngel Rivero Ed. Madrid: Alianza Editorial.
- BLADÉ, Artur (1984). *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*. Barcelona: Fundació Rafael Vives Casajuana - Rafael Dalmau.
- BLADÉ, Teresa (2014). "El moviment independentista català, més enllà de la identitat i els càlculs econòmics". *Anuari del conflicte social 2014*. Barcelona: Observatori del Conflicte Social, Universitat de Barcelona.
- CANO, Germán (2014). "Dar cuerpo al espectro. Materiales sobre el 15-M como campo de fuerzas". *Los valores del republicanismo*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- CAMINAL, Miquel (2002). *El federalismo pluralista*. Barcelona: Editorial Paidós.
- CASASÚS, Josep Maria (1996). "Un darrer treball d'Antoni Rovira i Virgili com a primer gran professional del periodisme polític a la Catalunya moderna". A *Periodisme català que ha fet història*. Barcelona: Proa.
- CASASSAS, Jordi i GHANIME, Albert (2001). *Homenatge a Francesc Pi i Margall. Intel·lectual i polític federal, 1824-1901*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Presidència.
- CASTRO, Demetrio (2013). "El pensamiento republicano hasta el Sexenio Democrático". A Méndez, Manuel i Robles, Antonio. *Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Editorial Trotta.
- DE FRANCISCO, Andrés (2012). *La mirada republicana*. Madrid: La Catarata.
- DUARTE, Àngel (2001). "Historias federales, historia republicana". *Historia y Política*. Núm. 6.
- FERRÉ, Xavier (2009). "Els darrers dies de la Catalunya republicana, de Rovira i Virgili". *Diàlegs: revista d'estudis polítics i socials*. Vol. 12, Núm. 45.
- FIGUERES, Josep M. (2011). "Antoni Rovira i Virgili". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Núm. XXII.
- FIGUERES, Josep M. (1990). *Valentí Almirall, forjador del catalanisme polític*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Presidència.
- GONZÁLEZ CASANOVA, José Antonio (1974). *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*. Barcelona: Curial-Documents de Cultura.
- GUANSÉ, Domènec (1966). *Abans d'Ara*. Barcelona: Aymà.
- HENNESSY, C.A.M (1996). *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal. 1868-1874*. Madrid: Aguilar.
- HESSEL, Stéphane (2011). *¡Indignaos!* Barcelona: Destino.
- IZQUIERDO, Santiago (2010). *Panoràmica de l'esquerra nacional, 1868-2006*. Barcelona: Fundació Irla.
- JULIÀ, Santos (2008). *Vida y tiempo de Manuel Azaña*. Madrid: Taurus.
- JUTGLAR, Antoni (1975). *Pi i Margall y el federalismo español*. Madrid: Taurus. 2 vol.
- MÁRQUEZ, Margarita (2001). "El prestigio de los intelectuales 'al servicio de la República'". A Ángeles Egido (coord.) *Azaña y los otros*. Madrid: Biblioteca Nueva.

- MARTÍ, Josep Lluís (2002). *El Republicanisme*. Barcelona: Quaderns de la Diputació de Barcelona-Síntesi 3.
- MOLAS, Isidre (1988). "Antoni Rovira i Virgili: nacionalisme català i federalisme" dins Albert Balcells (Ed.) *El pensament política català (del segle XVIII a mitjan segle XX)*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS, Isidre (1996). *Ideario de Pi i Margall*. Madrid: Península.
- MOLAS, Isidre (2001). *Les arrels teòriques de les esquerres catalanes*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS, Isidre (2002). *Francisco Pi i Margall y el federalismo*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- ORTEGA, Manuela (2013). "Las ideas republicanas durante la Segunda República". *Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Trotta.
- PI I MARGALL, Francesc. "El origen del dogma democrático" a TRIAS VEJARANO, Juan (2002). "El pensamiento político y social de Pi i Margall" a MOLAS, Isidre (ed.).
- PI I MARGALL, Francesc (1877). *Las Nacionalidades*. Madrid: Imprenta y Librería de Eduardo Martínez (sucesor de Escribano).
- PI I MARGALL, Francesc (1908). "No cejamos". *Artículos (de El Nuevo Régimen)* Coord. Gabriel Alomar. Barcelona: L'Anuari.
- PI I MARGALL, Francesc (1868). "Pròleg". A Proudhon. *El Principio federativo*. Madrid: Alfonso Duran.
- PICH, Josep (2004). *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*. Vic: Eumo.
- ROBLES, Antonio i MENÉNDEZ, Manuel (2013). "El republicanismo durante la Restauración". *El Pensamiento político en la España contemporánea*. Madrid: Editorial Trotta.
- ROVIRA, Teresa i DURAN, Xavier (1999). *Antoni Rovira i Virgili: 1882-1949*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1931). *Catalunya i la República*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1966). *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana*. Barcelona: Editorial Barcino.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1982). *Nacionalisme i federalisme*. Barcelona: Edicions 62.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1947). "Valentí Almirall". *Revista de Catalunya*. Núm. 102.
- SANDEL, Michael (1996). *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, Belknap Press.
- SEDWICK, Frank (1963). *The tragedy of Manuel Azaña*. Ohio: Ohio University Press.
- SOBREQUÉS, Jaume (2002). *Antoni Rovira i Virgili. Història i pensament polític*. Barcelona: Curial.
- SUBIRATS, Joan i VILAREGUT, Ricard (2012). "El debat sobre la independència a Catalunya. Causes, implicacions i reptes de futur". A AGUILAR, Salvador (ed.) *Anuari del conflicte social 2012*. Barcelona: Observatori del Conflicte Social, Universitat de Barcelona.
- TAJADURA, Javier (2013). "Manuel Azaña y los grandes problemas del constitucionalismo español". *Constitución y desarrollo político. Estudios en homenaje al profesor Jorge de Esteban*. (SANCHEZ, Angel J., Ed). València: Tirant lo Blanch.
- TERMES, Josep (2000). *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic.
- TRIAS VEJARANO, Juan (2001-2002). "Pi i Margall: entre el liberalismo social y el socialismo". *Historia y Política*. Núm. 6.
- TRUJILLO, Gurmensindo (1967). *Introducción al federalismo español*. Madrid: Cuadernos para el diálogo.
- VELASCO, Juan Carlos (2005). "Patriotismo Constitucional i Republicanismo". *Claves de Razón Práctica*. Madrid. Núm. 125.

www.icps.cat